

In this article the author describes the particularities of the Crimean Tatar folk lyrical songs and folklore in general and describes special interest which Ukrainian cultural activists (such as Lesya Ukrainka, Klimentiy Kvitka) payed to this folklore. Special part of the article is devoted to the A. Olesnytsky's anthology, which includes the songs collected by him in the Crimean South. The author of the article also gives a description of the most typical plots and motifs of Crimean Tatar lyrics, describes main characters, language particularities, themes and topics of the love songs.

## СЕЛО НА ПОНИЗЗІ ДНІПРА

Зоя ГУДЧЕНКО

### 1. Історія села в топонімах

Село Сотницьке Петриківського району Дніпропетровської області розташоване на лівому низинному березі Дніпра.

Час його заснування невідомий, але є свідчення, що люди на цьому терені мешкали вже не одне століття. Своєрідна історична реліквія місцевості — давня могила серед забудови. Кажуть, що в ній похований якийсь полководець, і ото йому шапками наносили землю. Земля справді нанесена, могила крута і, як на неї сходиш, не розтягується. Селяни вже давно використовують ця схили для кладовища. Невеликий курганчик зберігся і в урочищі Гадюче неподалік села. Там водилося дуже багато змії, тому й назва така.

У розповідях селян нерідко чути слово *козак*; і не випадково, бо землі ці входили до Протовчанської паланки Запорозької Січі. Не виключено, що й село було засноване в козацьку добу XVII—XVIII ст., бо саме до цього періоду належать монети з червоної міді, які знаходять під час оранок. Одна з монет датована 1632-м, ще одна — 1775-м роком, про решту невідомо.

Про козацькі визвольні змагання з Польщею нагадує урочище Ляхове в околицях Сотницького, де колись тривали бої з ляхами. Поблизу люди виорюють зламани стріли та інші давні речі. Про гайок Ляхове старі люди розповідали легенду: “На козаків зненацька напали ляхи і зарубали молодого хлопця. І весь час там за ним плакала дівчина, вже північ, а вона було туже. Може, козак не печатаний був похований... І того гайка всі люди страхалися. Туди чогось недоступ. Ми й хочемо піти, і не йдемо. Навіть трактористи, які в степу орали, боялися іти в холодочок. Там стільки дрів, а гайок невеликий, і дрова ті не брали. Минулого року ми хотіли туди піти, вже зібралися і

трактор домовили, і щось нас не допустило. А скільки вже часу пройшло, це ж віки!”<sup>1</sup>

Відгомін далеких і не дуже давніх подій, уявлень, легенд вчувається і в назвах інших урочищ та околиць Сотницького.

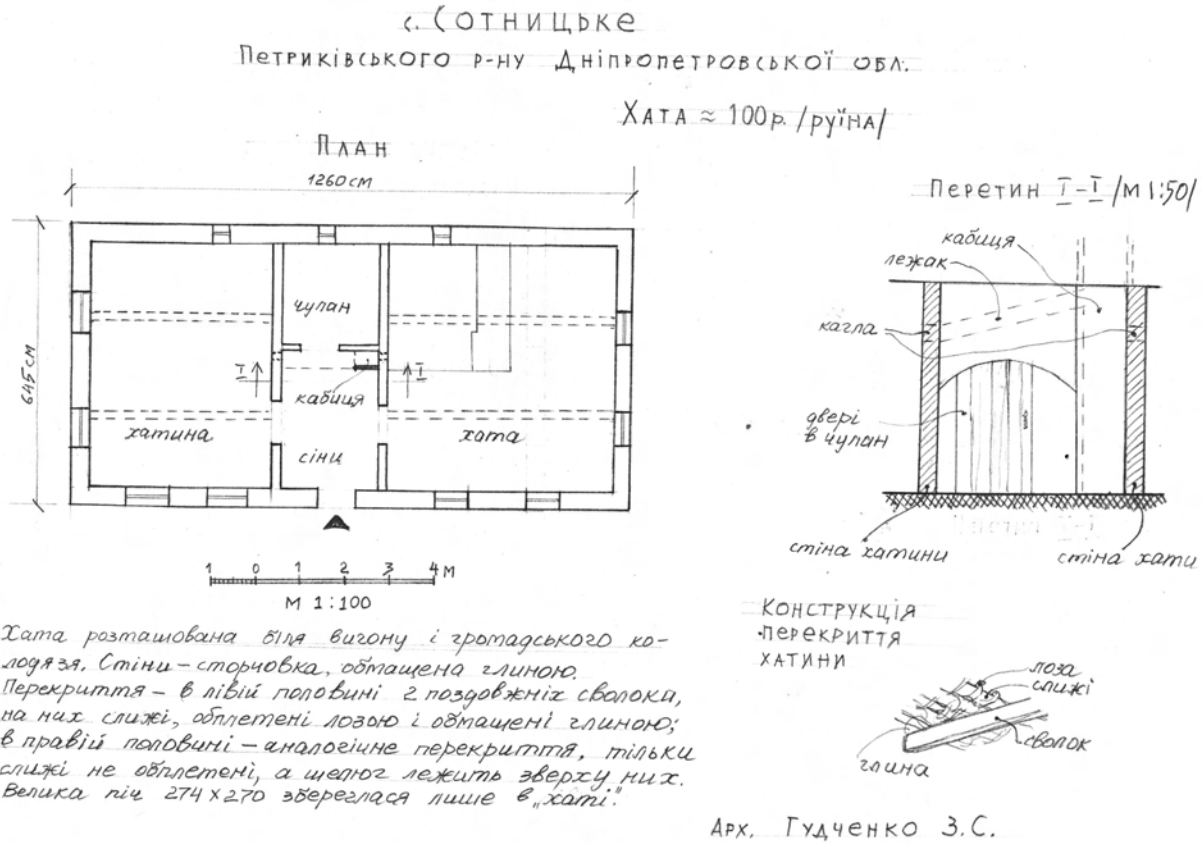
Зачароване місце, “де людей водило”, розташоване в напрямку Єлизаветівки: “Ідеш і ні з сього, ні з того наче ти обморочений: туди підеш — вода, сюди підеш — вода. Отаке людям робило. Казали, треба почитать тричі “Отче наш” або “Вірую в бога”. Тоді тобі розвидняється”<sup>2</sup>.

Місцевість біля річки, де виростав найтовщий очерет, назвали Товсте. Туди завжди їздили по очерет, яким вкривали селянські будівлі.

У XIX ст. в Сотницькому деякий час діяла церква, і люди ходили на Івана Хрестителя святити воду до річечки Свячене. Тепер річка висохла, проте видолинок зберіг свою назву Свячене.

Далі в степ є урочище Кваки. До Жовтневої революції там жили на власному хуторі заможні хазяї. Але під час громадянської війни якась з численних банд, що гуляли тоді по степах, знищила сім'ю. Там вона й похована. Тепер від садиби тільки вишні деінде залишилися.

Окремим хутором в степу жили також Прокопенки. Та під час розкуркулення радянська влада вигнала господаря з обійстя, дуже швидко хата зруйнувалася, бо брали “що хто вхватить”. А тепер люди захоплено згадують, яка “таки ловка хата була”: висока, з чотирма “хвильончастими” дверима, товстими глиняними стінами. Як розтягли цю хату, то сільські діти гралися там у схованки. А Прокопенко, коли його вигнали з домівки, збудованої власноруч, хотів їхати у Кам'янське (Дніпродзержинськ), дійшов до пристані, сів на пароплав і там помер “за тоскою”<sup>3</sup>. Тепер ім'я того чоловіка живе в назві урочища Прокопенко.



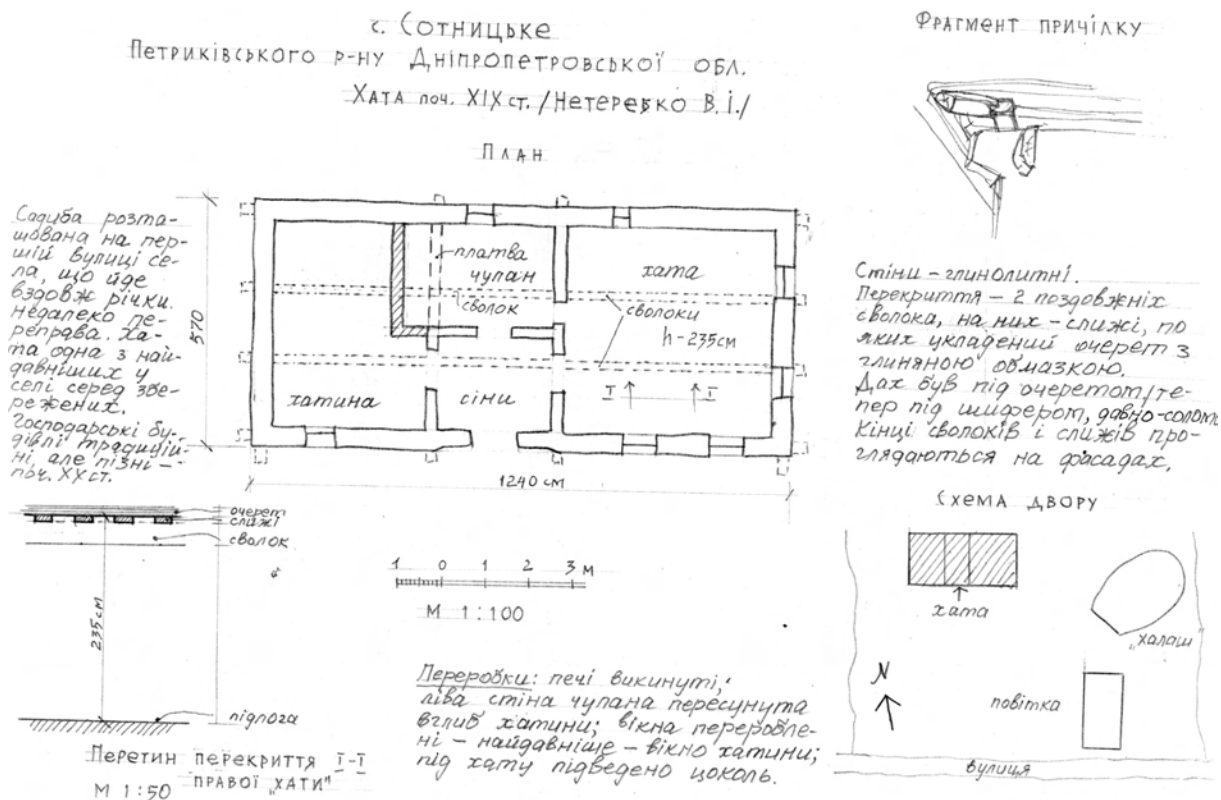
А в самому селі Сотницькому, коли організували колгосп, з хати вигнали заможного селянина Германа і там влаштували колгоспну контору. Про це залишилась у пам'яті людей така оповідка: “У Германовій хаті велика піч була. Щоб її топить соломною і щоб варить їжу для членів правління, у хаті поселили бідну неписьменну бабку Марусю. До того ж потрапила баба у члени правління. Зібралися керівники нараду проводить. Скатертиною червоною “кумачем” застелили стіл. Кругляк і каже: “Хто за те, щоб вели у колгосп коні, корови, півнів туди ж усе? Будемо голосувать”. Проголосували всі. Баба сидить собі на печі. — “А ви ж, бабо Марусю, за що?” — “Та я, каже, за те, що й Кругляк”. Бо думає: “Виженуть серед зими з хати”.

## 2. Назва села Сотницьке.

Назва села походить від слова “сотник”, а те — від “сотня”. Борис Грінченко пояснює слово “сотня” подвійно: 1) як частину козацького полку, 2) як певну частину території в старій Україні XVII і XVIII ст., що складалася з кількох куренів і сама складала частину пол-

ку<sup>4</sup>. Сучасний “Словник української мови”<sup>5</sup> подає такі визначення: “Сотня — у давньоруському війську військова одиниця, що первісно складалася із ста чоловік”, “Станові організації”, “Соцький — нижчий поліцейський служитель на селі, якого обирали на сходці”.

Про особу колишнього засновника чи власника села певних свідчень зібрати не вдалося. Звертає на себе увагу той факт, що всі згадують про нього як про соцького, а не сотника. Дехто каже, що служив цей чоловік у якогось пана, і пан наділив його землею, що сам соцький у селі не жив, а лише володів цими землями. З іншого боку, люди вказують на хату соцького. Оповідають, що “тут раніше жило четверо братів соцьких, одне від одного на великій відстані, і отак пішло потомство”<sup>6</sup>. Всі ці побіжні свідчення, звичайно, не впевнюють у тому, що означає соцький — посаду чи прізвище людини, в останньому випадку слово має писатися з великої літери. До речі, серед сучасних мешканців села немає жодного Соцького. Найбільш розповсюджене прізвище — Біленко. Старші люди згадують, що, коли в селі була початкова школа, майже кожен учень



у ній мав прізвище Біленко, і це створювало проблеми для вчителя. Село було замкнене, рідко хто з чужих оселявся в ньому, тому таким стійким виявився рід Біленків. Не виключено, що й соцький мав прізвище Біленко. Але це вже припущення.

На жаль, польові матеріали експедиції не прояснили питання про час виникнення села і його засновника, — це потребує спеціальних наукових досліджень.

### 3. Природа

Сотницьке до середини XX ст. було захищене серед плавнів Дніпра. Непрохідні болота трьома смугами відокремлювали його від прилеглих степів. Завдяки природній ізольованості більшу частину року село рятувалося від пограбувань іноземними загарбниками та від розбійницьких нападів у неспокійні історичні періоди. Гадаємо, саме з цієї причини Сотницьке й досі зберегло давні традиційні риси, незважаючи на докорінні зміни в економічних, соціальних та природних умовах життя селян.

Під час повеней води річок Орелі, Чаплинки, Вурми заливали все навколо, утворюючи численні озера. Місцями вода стояла до

серпня. Село часом бувало перелито посередині, позаливані толоки, затоплені до вікна хати, господарські будівлі. Залишалися сухими тільки пагорби. Петро Гаврилович Кабаченко, 1935 р. н., так описує повінь у Сотницькому:

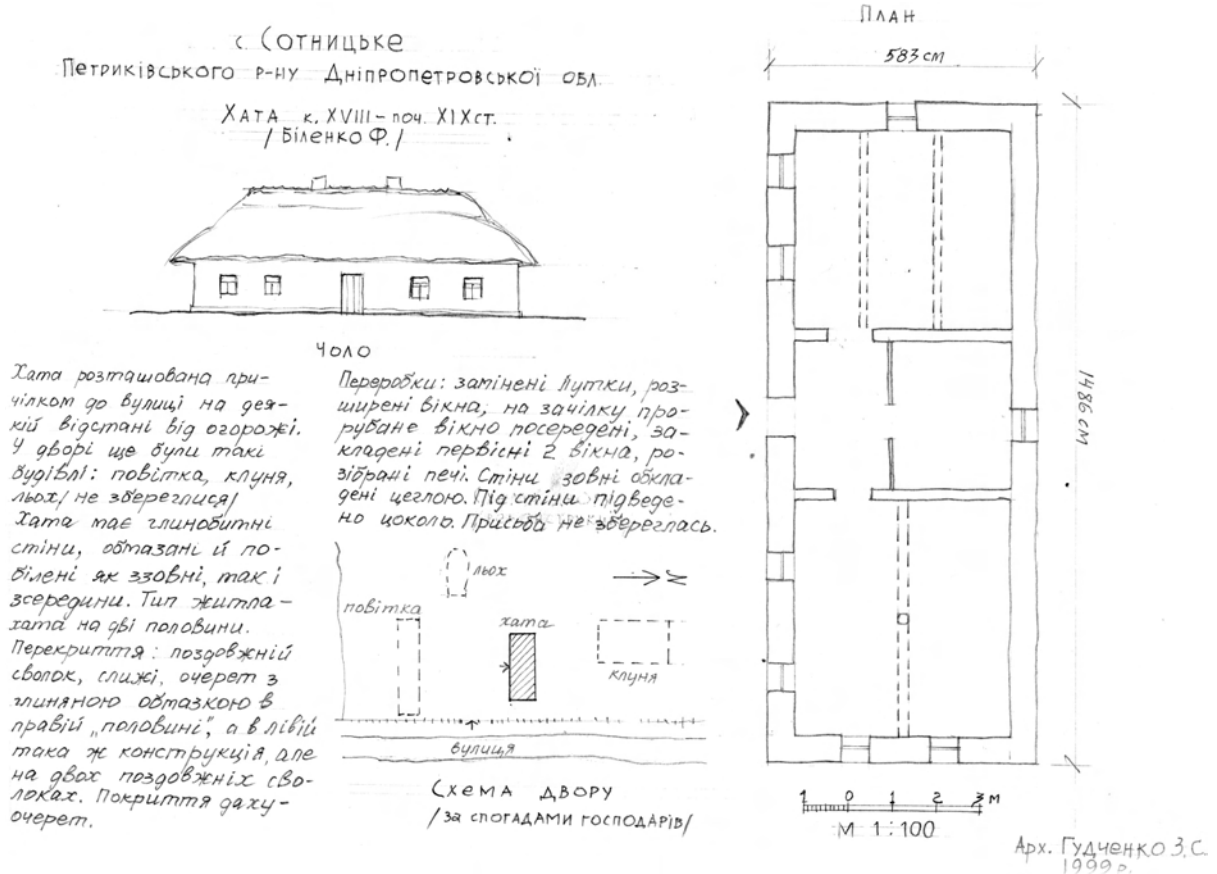
“Коли траплялася повінь, так сумно було дивитись. Скотина реве, люди тікають од води на підвищення. Оце в куренях все: скотина, дітки малі. А вода стоїть тижнів два-три. Затопе хату, а тоді ж треба в ній зимою жити.

...Вода йде валами... вал пройде метра на півтора — на два, другий іде. Топе клуні. Пливуть клуні — вони ж дерев'яні. На одній клуні півень не встиг утікти. Так хазяїн підплив, забрав півня в мішок, а клуню запалив, і попливла вона далі. Таскало все... Ну й облите все. Ніхто не міг сюди добратись.

Найсильніша повінь була у 1919 році. Тоді катір ходив з Кам'янського аж у Петриківку під бугор. Глянеш — суцільна вода”.

А навесні, коли поступово вода спадала і віяло теплом, земля вкривалася всяким цвітом: голубими пролісками, жовтими тюльпанами, фіолетовими лісовими фіалками. Ніде було ступити ногою.

Біля річки зосереджувалось безліч джемлів, зміїв. А дівтора там ловила рибу. Люди

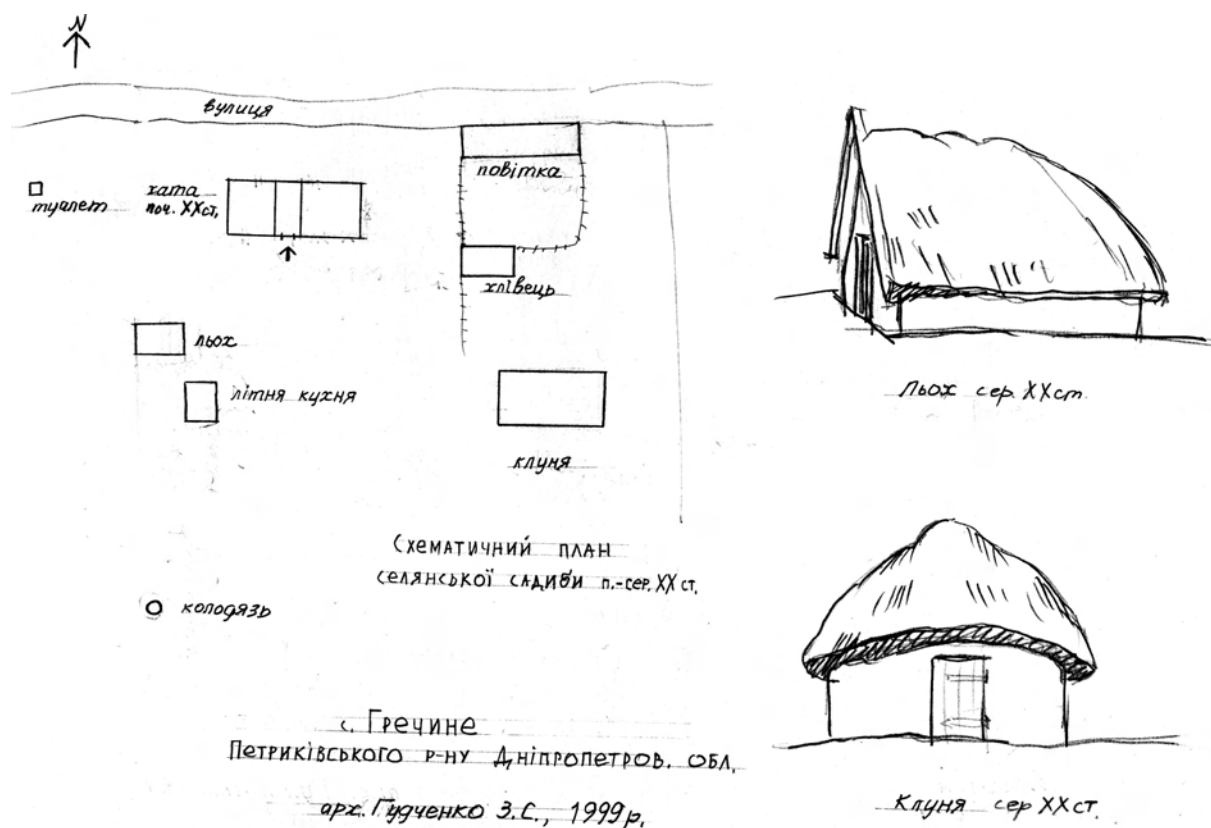


настільки звикли до присутності плазунів і в березі, і в лузі, і навіть на власному подвір'ї, що ставились до них спокійно, як до невід'ємної складової буття. Про це свідчать декілька оповідей Клавдії Кабаченко про свої дружні стосунки з плазунами. Ця жінка певний час працювала куховаркою, варила їсти механізаторам. Біля берега стояла скринька для відходів. І до тієї скриньки повадився полоз — товстий, чорний, довжиною до півтора метра. Він там хапав комарів, мух. Жінка перестала його боятися, а він її. Декілька разів зустрічалися вони на стежці, і він її не чіпав, і не лякав. Вона говорила до полоза, і складалося враження, що той розуміє її. Якось лізе полоз по дорозі. Жінка йому каже: "Куди лізеш, дай і мені проїхати, от вредний. Це мені треба встать з велосипеда". Встала, обминула його, а він поліз далі. А то якось вона несла два відра відходів до смітника, а він вже там. Жінка каже: "Ти вже прийшов снідати до мене". Полоз не втік, а тільки трохи одліз. Але механізатори не поділяли почуттів жінки до плазуна, один з них погрожував, що задавить його трактором. І востаннє вона зустріла полоза на стежці, ко-

ли він повз до скриньки. Жінка стояла проти нього й почала гаряче просити: "А ти куди? Зараз уб'ють! Не лізь, не смій туди!" Він різко розвернувся, і більше вона його не бачила, "такого довгенького і товстого".

Трапився ще один цікавий випадок із зміями, коли К. С. Кабаченко працювала дояркою. Поїхали вони з чоловіком мотоциклом по деревій і звіробій — це гарні ліки для теляток. Ідуть і раптом бачать під берегом щось на сонці блищить, і в'ється наче гілка. Наблизились, як глянули, а це гадюки паруються "так одвишки, так завтовшки, воно і кублом, а то наче вони стоять і гойдаються туди, сюди... Як почули мотоцикл, вмить розлетілися".

А на обійсті Кабаченків живе вуж у ямі для буряків. Він господарів знає і не чіпає. Чужого ж він в яму впусне, а назад не випусне — лякає в шию. Якось перед Новим роком він уліз до погребка, де консервації, а надворі мороз стояв. Чоловік виявив його там, виніс на двір. А жінка: "Е ні, не смій викидати!" Вони його взяли і впустили знову у яму для буряків, де він до весни і жив. А навесні чоловік поліз по буряки, побачив там вужа: "А ти й досі не виліз?" Жінка



каже: “Значить, ще буде холодно”. І вже пізніше поливали господарі картоплю, коли дивляться, повзе вуж до мокренького...

Ця сім’я не вбиває і сірих гадюк, хоч відомо, що вони отруйні. Якось у колодязь упала сіра гадюка. Чоловік побачив: “Ну, що, як тебе витягати?” Узав відро і лопаткою підняв її, а потім одніс до лісу. Ці люди впевнені, що не можна вбивати нічого живого: “Не займай, він впіймає мушку, комарчика”...

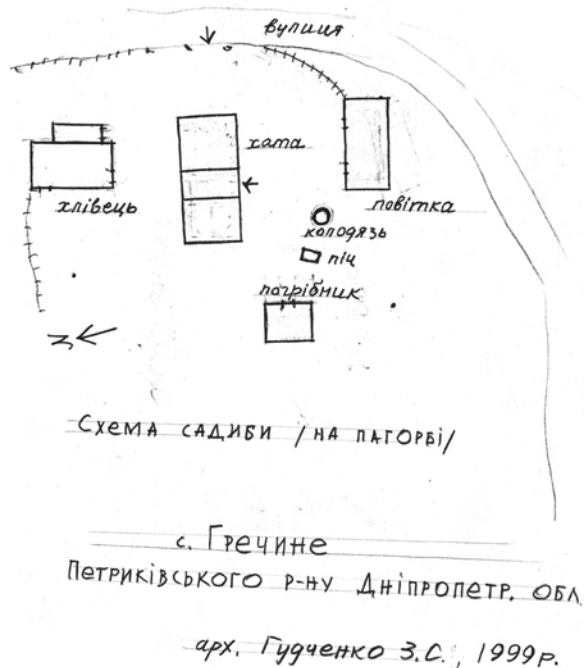
Старожили Сотницького згадували, що колись тут водилися навіть рідкісні різновиди плазунів, як, скажімо, жовтобрюх і білий вуж. Цих зміїв бачили на плавах. Плав — це поміст з рогозу чи очерету, утворений самою природою. Рослини скручуються, злипаються корінням між собою, а коли прибуває сильна вода, вона одриває такий плав від дна, він спливає і стоїть, де завгодно. Під час полювання мисливці пробіралися на плави і там влаштовували засідки на дичину. Для плазунів плав теж видавався привабливим місцем, де можна погрітися на сонці. Був колись випадок, коли мисливця на плаву смертельно вкусив білий вуж. Так само на плаву бачили і жовтобрюха, каза-

ли, “воно таке товсте, жовте”. Це було на Покосах біля Лобойківки.

Місцеві природні ресурси мали виняткове значення в житті селян Сотницького, і не тільки в далекі часи, а й у ХХ ст., зокрема під час голодоморів. У селі мало померло від голоду, бо живилися рибою, дичиною, дикими рослинами.

В голодні роки сушили коріння рогозу, терли його на борошно. В степу збирали траву житняка, його маленькі колосочки нагадували жито. Виминали їх, мололи млинком борошно з коріння рогозу і пекли щось, схоже на хліб. Або рвали “листяний такий квасець”, вимочували його у воді, додавали житняка, пекли з цього хліб. Ходили у дубовий ліс, частини якого мали назви “Одна Дубина”, “Мала Дубина”, “Велика Дубина”. Там знаходили і їли “заячу капусту”, “козельки”, “калачики”. А ще під час голоду чоловіки сідали в човни, відшукували пташині гнізда, набирали по відру або по два яєць, але із зародками не брали. Так і виживали, завдячуючи рідній землі.

У спокійні часи, коли не створювалися штучні голодомори, селяни “дуже ловко жили, було різнотрав’я, сіно, скотини тримай, скіль-



ки хочеш". Люди до цього звикли, і було їм добре. А тоді природа змінилась. Побудували канал, рівень ґрунтових вод знизився, річки повисихали, в колодязях зникла вода. Нищівного удару природному середовищу цього краю завдало будівництво в 60-х роках Дніпродзержинської ГЕС з водосховищем. У зв'язку із загрозою затоплення або підтоплення села багато його мешканців, особливо молоді, виїхало за межі Сотницького. І тепер це самобутнє село з давніми традиціями побуту, що склалися в умовах унікального довкілля, приречене на поступове вимирання. Натомість з боку Дніпра йде агресивне вторгнення безликої дачної забудови.

#### 4. Заняття, ремесла, промисли

Більшість занять населення Сотницького були пов'язані з дарами природи. Степ спонукав до хліборобства та городництва, річки — до рибальства, розкішні покоси на луках — до скотарства та ін.

До того ж, тривалий час майже в усіх галузях господарства використовувався традиційний народний досвід.

Навіть за колгоспної системи ще впродовж двох десятиліть землю обробляли дідівським способом. Тільки з 1950 року оранку проводили тракторами. А до того всю роботу виконували 40 пар колгоспних волів — і орали, і сіно гребли: "Це була така сила! Це була скотина — куди там коні — слабеньке, а воли! Воли мілко орали. Ходив рільник і слідкував за кожним, хто як оре. Налаштує плуг у першу чергу, щоб було неглибоко, щоб ловко оралось, рівно. І росичка велике діло рибала — крутом же болото.

А трактори, як почали валить ту борозну у півметра! Вони не відчували ззаду ваги, хоч і не так плуг іде, а трактор тягне. Тож інколи ні, та й підміняли його воликом на деяких ділянках".

Найдавнішим із промислів було рибальство. Кожен чоловік змалку займався ловом риби для потреб своєї родини. І човна тримав майже кожен господар, давніше — довбанки, пізніше — плоскодонки. Риби було стільки, що ловили часом руками, без снасті. Тільки-но спадала вода в річках після повені, скрізь на низинах утворювалися озера з непротічною водою, куди заходила усяка риба: короп, карась, окунь, судак, лини, вугрі, соми. Траплялося, що риба навіть гинула, коли висихали озера. У місдині, яка на-

зивалася Бойтькове, так багато було риби, що її “вибовтували” і черпаками “хапали”.

З рогозу, що ріс у достатку повсюдно, робили стіни будівель, покриття дахів, огорожі. Крім того, ткали з рогозу кошовки — на спеціальному верстаті снували основу, а тоді переплітали. Кошовки використовували для власних потреб і на продаж. Також в'язали віники — для себе і на базар.

Чимало селян здавна займалося гончарством. Неподалік були кольорові глини: “і сірочка, і чорна, і рижка, і червона”. Деякі з них використовували для підводки хати, а з гончарних глин виготовляли посуд. Ось як згадує про свого далекого пращура-гончара Ганна Петрівна Кайстря, 1937 р. н., з роду Біленків: “Повуличному нас прозвали Рижівські. У селі майже кожного називають то так, то отак. А чому це? Колись, це дуже давно, на вгороді отут не було грядок, а був великий сарай. Там дід гончарством займався — макітри, глечики, оце все витворяв. І він був такий рижий, страшний, і на йому рижі плями, як копійки, завбільшки. Як його звать не знаєм, а тільки знаєм: Рижий. І дворище по сей день — Рижівці”.

Майже до середини ХХ ст. господарство в селі було значною мірою натуральне — що вироблялося, те й споживалося. Вирощували городину, розводили худобу, птицю, ткали полотно на одяг тощо. Але ж, звісно, більшу частину врожаю здавали державі. Товарообмін між поселеннями здійснювався в основному на ярмарках, що періодично влаштовувалися у великих селах, містечках, містах.

## 5. Забудова села

Сотницьке розташоване на правому березі річки Вурми, перетвореної після Другої світової війни на канал. Колись, де тепер міст, була переправа. Казали старі люди, що через неї переправлялись козаки, їдучи з Царичанки. На горбочку стояв шинок, де козаки то обідали, то вечеряли. А вздовж річки у південному напрямку побудували свої хати перші поселенці. Спочатку було п'ять дворів, а незабаром вже десяток садиб утворили ряд — Рибальську вулицю з однібічною забудовою. Двори виходили ворітьми на простору толоку, де випасалася худоба. Частина цієї толоки займала згадувана вже могила — сільське кладовище. Пізніша

збудова розгорталася в протилежному від Вурми напрямку. Садиби місцями стояли до вулиць, а подекули ховалися в глибині ділянок. На середину ХХ ст. планувальна система мала нерегулярний, безсистемно-вуличний характер з кутками Данилівці, Калиниківці, Лозувате, Грицківці.

Перед Другою світовою війною в селі налічувалося понад 60 дворів, у кожному з яких мешкало по 8—12 душ сім'ї. А тепер лишилося близько 30 дворів пенсіонерів.

Крім селянських садиб, у Сотницькому в ХІХ ст. ще була дерев'яна церква, яку, за легендою, перевезли з іншого місця козаки і поставили серед села. Її пам'ятала прапрабабуся 65-літньої жінки. За іншою версією, соцький, як служив у пана, отримав від нього землю і розбірну церкву. Але в селі було мало парафіян, тримати церкву стало не вигідно, то він продав її у Петриківку.

У народному будівництві споконвіку використовували винятково місцеві будівельні матеріали: глину, очерет, лозу, шелюг, дерево. З них споруджували хати, господарські й виробничі будівлі, огорожі. Селянське обійстя складалося з хати, хліва, льоху, повітки; у заможніших селян були ще й клуня, комора, саж, конюшня.

Хату ставили чолом до сонця, торцем або паралельно — до вулиці, за кілька метрів від огорожі або ж у глибині двору. Клуня стояла, як правило, дещо відокремлено від двору, на вгороді, а хліви, хлівці, повітки утворювали маленький дворик — загороду для вигулу домашніх тварин на свіжому повітрі. Льох, комору звичайно розташовували перед хатою або дещо збоку, у полі зору господарів.

Хати були двох типів — “на дві половини” через сіни, з однаковими кімнатами на обидва боки, і “хата й хатина” через сіни. На відміну від першого типу, у другому “хатина” мала менші розміри, ніж хата. В основу стін клалися міцні сохи, врубані знизу у підвалини, а зверху — у платви. Між ними заплітали лозу, шелюг чи очерет, який з обох боків обмащували глиною. Траплялися і глинобитні стіни. Стеля також робилася з лози, шелюга, рогозу чи очерету, кулі вкладалися на слижі і обмащувалися глиною з обох боків. Слижі, у свою чергу, вкладалися на стіни та на сволок посередині хати (або два сволоки). Чотирихилі дахи на кроквах вкривали околотом з житньої

соломи або рогозом, очеретом. Майже чверть “хати” займала піч, дим з якої виводився через “бурав”, піч була і в другій “половині”, чи в “хатині”. У сінях старих хат, де стелю не робили, проглядалося горище. Зовні стіни хати внизу оберізувала призьба для утеплення і для господарських потреб. Хату обов’язково білили, інколи підводили кольоровими глинами, а частину стіни — затиля проти сіней — фарбували вохристим кольором. Подібні конструкції стін застосовувалися і в господарських будівлях.

При закладанні хати вдавалися до запобіжних магічних заходів, щоб забезпечити в ній багате, щасливе життя. Так, господар ночував на місцях можливого розташування хати. Аналізував значення снів, що насняться там, — на добро воно, чи на зло. Коли вже починали будуватися, по кутах закладали під сохи монети, а потім — під сволок — на добробут.

У нову хату найперше пускали переночувати kota. Вважалося, що кіт виганяє нечисту силу. Якщо він приживається, не тікає, то можна жити і хазяям — щасливе місце.

Більш конкретні відомості про традиційне житло с. Сотницьке виявлені при обстеженні та обмірах кількох найстаріших хат, що стоять у цьому селі з кінця XVIII — початку та кінця XIX ст. Незважаючи на їхню подібність між собою, кожна з хат має індивідуальні риси. Звичайно, за такий тривалий час хати зазнали істотних змін, але в основі своїй збереглися.

Хата кінця XVIII — початку XIX ст. (Ф. Біленко) стоїть причілкою до вулиці на відстані близько п’яти метрів від зовнішньої огорожі двору. За планом, це хата на дві половини “через сіни з комірною”. Стіни хати глиняні, обмазані й побілені зовні та зсередини. Перекриття: у правій половині поздовжній сволок, слижі, очерет з глиняною обмазкою, в лівій — така ж конструкція, але на двох поздовжніх сволоках. Долівка глиняна. Дах 4-схилий на кроквах, критий востаннє очеретом. На чоло виходять дві пари вікон, на причілках було по парі вікон, а тепер у лівій “половині” одне причілкове вікно посередині, первісно ж вікна закладені. У правій “половині” місця віконних прорізів збереглися. Взагалі, усі вікна були розширені, замінені лутки. Під стіни підведено цоколь, розібрані печі й призьба, стіни зовні обкладені цеглою.

У дворі ще були господарські будівлі: повітка перед хатою, клуня за хатою, льох праворуч від хати.

Розміри плану хати 1486 × 583 см, товщина первісних стін близько 50 см.

Хата середини XIX ст. (В. Нетеребо) розташована на найдавнішій вулиці села, що тягнеться уздовж річки. Городом садиба доходить до берега. Хата — одна з найдавніших у селі, поставлена чолом до вулиці у глибині садиби. За типом плану це “хата й хатина” через сіни з відгородженим чуланом. Стіни хати з лози й глини. Перекриття в обох її частинах підтримується двома поздовжніми сволоками, на них слижі та очерет з глиняною обмазкою. Замість підлоги — долівка. Дах — 4-схилий, первісно був під соломою з житнього околоту, потім під рогозом, тепер під шифером. Довгі роки хата зберігала свій оригінальний вигляд і тільки десь із середини XX ст. була перебудована: підведено цоколь, частково перекладені стіни власне “хати”, перероблені двері, вікна в “хаті”, пересунута ліва стіна “чулана” вглиб “хатини”, прорубане вікно з “чулану” назовні, викинуто печі. Найдавніше з вікон — вікно “хатини”. Первісні господарські будівлі не збереглися, частина з них — “халаш” і повітка — збудовані в традиційних формах вже на початку XX ст.

Кардинальної переробки хата зазнала після значних руйнувань від стихії. Це сталося 1949 року. Перед Зеленою Неділею тільки-но бабуся Мотря Іванівна Біленко причепурила хату до свята, вперіть дощ, та такий, що люди брели дорогою, як річкою. Діти прибігли з поля мокрі вщент, але відразу ж кинулися рятувати кішку з кошенятами і причинили кролятник, щоб тварини не потопилися. І тут вдарив грім і щось затріщало. Діти мерщій у хату. Знову тріщить. Дівчина каже: “Тату, хата тріщить!”. А він у відповідь: “Під носом у тебе!” Тоді як гупнуло. Дівчина хотіла бігти до дверей, та батько наказав: “Ставайте всі навпроти сволока — як завалиться, сволок ніде не дінеться”. Так і сталося. Стіни місцями зруйнувало, а сволок, традиційно зроблений з грубезної колоди й опертий з обох боків на сохи, вмуровані у стіни, залишився непорушним. З цієї розповіді господарів випливає, що початково в “хаті” (а можливо, і в “хатині”) був один сволок.

Хату збудував прадід Ганни Петрівни Кайстрі (дівоче — Біленко, 1937 р.н.). Це могло бути



близько першої третини ХІХ ст. Бабуся Ганни Петрівни народилася 1864 року і прожила 96 років. Її дід міг народитися в 1800-х роках, а хату збудувати близько 1825 року. Та чи це була перша хата на згаданій садибі — невідомо.

До 1949 року будівля зберігала всі традиційні риси: маленькі вікна без луток, прості двері, широка призьба. В середині стояли лави і велика піч, лежанка, піл, скриня. Вгорі під стелею висіла на хомутах жердина, на якій вішали одяг, накритий ліжником. До гачка на сволоку була причеплена дерев'яна колиска на вервечках, а всередині напнуте полотно. Піч прикрашали квіточки, намальовані на папірцях і приклеєні до дзеркала печі. Дим, коли топилася, з комина виходив через отвір, який затикали заткалом. Чорна скриня зовні була розмальована, всередині на віку скрині записували, коли корови отеляться, коли квочку посадили. Скриня замикалася, але без замочка. Бабуся зав'язувала її на мотузок. Та тільки-но бабуся з хати, діти, придивившись, як вона вузличок той в'яже, кидалися до скрині й крали помалу кусковий цукор з банки.

Перед Зеленою неділею хату обов'язково білили й двічі підводили, знизу голубим, а зверху червоним кольорами. Фарбу розводили у воді, прикладали шнур, тоді робили підводку. Цим займалась переважно бабуся.

Садиба сотника середини — кінця ХІХ ст. розташована у центрі села вздовж дороги, на захід від річки Вурми. На садибі нещодавно знайдено мідну (російську) монету 1775 року. Тут використано принцип так званого “глибокого” двору, коли хата стоїть у глибині, а до вулиці наближені господарські будівлі. Від старої забудови садиби збереглися хата і повітка. Обидві споруди розташовані рівнобіжно до вулиці, одна проти одної: повітка — приблизно 10 метрів від вулиці, а хата — далі у дворі, метрів за 30 від повітки, до якої повернена затиллям. Перед чолом хати колись був погрібник, але він не зберігся. Пізні будівлі середини ХХ ст. — клуня на захід від повітки та літня кухня на захід від хати.

Стіни старих будівель глиняні, заповнені очеретом (хата) і лозою (повітка). Дахи обох споруд 4-схилі, під очеретом.

Хата належить до типу “хата й хатина” через сніи. В сніях відгороджено чулан. Загальні розміри плану хати (зовнішні) 1163 × 554 см.

Як бачимо, вона менша за попередні хати. Проте, за твердженням Петра Гавриловича Кабаченка, 1935 р. н., чий дід колись купив цю хату в іншого селянина, вона вважалася на той час (приблизно на межі ХІХ і ХХ ст.) кращою в селі. У ній жила мати, а останнім часом — брат П. Кабаченка. Хата зазнала деяких переробок: стіни ззовні обкладено цеглою, під них підведено цоколь, призьба розібрана, неодноразово мінялося перекрыття (востаннє — приблизно 40 років тому), печі в обох приміщеннях розібрані. Збереглися старі поздовжні сволоки — по одному в “хаті” й “хатині”. Раніше були величезні печі, чоловік на 10, піл дерев'яний. Від печей до димоходу ведуть великі обплетені та обмазані “бурави”, їх закривали “заткальном”, як витопиться. Топили очеретом, оситняком, рогозом, а дрова вважалися за “панське”. Оцим як натоплять: будь-яка зима, а в хаті тепло. Стіни ж були на сохах 45 × 45 см, між ними очерет, зверху глина, і виходило, неначе повітряна подушка всередині, тому тепло в хаті трималося довго. Сволоки — величезні, “наче в заводі балка під кран”. Ліс там не пиляний, колений, ніде жодного цвяха нема, самі тиблі. На сволоках у чотирьох місцях були випечені, певно, свічками, написи, а посередині знизу — кола (за спогадами П. Кабаченка).

Повітка розмірами в плані 1075 × 480 см складається з двох майже однакових приміщень: одне (ліве) — з ворітьми, друге (праве) — з дверима й маленькими горизонтальними віконцями по обидва боки дверей. Повітка вже давно не використовується за прямим призначенням, тому біля неї немає огорожі.

## 6. Де і коли копати колодязь?

Старі люди казали, що до Миколая, поки вода буйна, непрозора, не можна ні копати колодязі, ні купатися в річках. А після Миколая вода втихомирюється й річка стає в своє русло. Так само врівноважується вода в колодязях і в криницях, коли закінчується весна, тобто 19 травня. До Миколая вода вважалася мертвою, а після Миколая вона вже жива.

Щоб викопати колодязь і вода в ньому була добра, треба подивитися, де росте великий спориш, і поставити на ніч відро: “як на дні росіячка на півпальця впаде, ото буде багато води й добра вода буде”.

Копати слід під час посухи, тоді буде багато води й добра вода. А якщо копати на початку літа, то колодязь буде мілкий, маловодний.

Копали колодязі чоловіки, які “знали”, тобто фахівці цієї справи. Такий чоловік знаходив місце, де копати. Він встромляв ніж у землю й перекодя дивився на лезо: якщо воно ржавіло — вода там негодяща; якщо ж ні, а тільки бралося росою, то вода якісна. Мало значення і те, яка роса.

Згадують, як один дядько з сусіднього села копав у Сотницькому колодязі. Сьогодні, скажімо, ніж поставив і пішов додому. Його питають: “Чого ж не копаєш?” — Каже: “Завтра будемо копати”. Прийде, ще раз упевниться, що місце правильне, і починає копати.

Колодязі раніше були неглибокі — нахилився та й відром води зачерпнув. А коли збудували канал, рівень води в колодязях упав на 8–10 метрів. Тож довелося їх поглиблювати або будувати нові.

## 7. Дозвілля та свята у колгоспному селі.

Колгосп придбав маленький приймач на батарейках, і всі сходилися до контори, щоб його послухати аж до 1941 року. А в 1948 році колгосп купив більш досконалий приймач “Родина”, і теж усі ходили його слухать. Раз на тиждень привозили кіно з Петриківки. Дід, було, їде, везе кіно, везе ситро. Усі радіють, збігаються, тільки-но зачують, що кіно буде.

На всілякі гулянки увесь колгосп сходився до клуні. Дуже велика клуня була у дядька, його розкуркулили свого часу. Під час війни, десь у 1942 році, у цій клуні концерт давали... партизани. І бандуристи грали, і співали гарно,

і циркова програма була. Село глухе, особливих боїв тут не відбувалося, німці тільки пройшли, не зупиняючись, та спалили 2–3 хати. Отож люди й кажуть, що партизани прийшли з концертом на харчі підробить.

А то ще артисти заїздили вже 1944 року. Був якось Іван Калистий, пізніше він став народним артистом. Виступали колективи бандуристів — чоловіки й жінки, чоловіки на бандурах грали “гарно так, куди там!”.

Селяни Сотницького, незважаючи на всілякі утиски й заборони радянської влади, ніколи не забували релігійних свят і пов'язаних з ними народних обрядів. Ось як про це згадує П. Кабаченко: “У мого діда було дві дочки й два сини. На Різдво усі вони сходилися сім'ями: наші батьки й ми, онуки. Гуртом несли вечерю до діда: кутю, узвар. Дід на всі кутки кутю благословить, перехреститься. Тоді сідаємо вечерять. Так само на Паску — дід вітає, бере паску, на всі кути благословляє, каже: “Христос воскрес!” Потім усі гуртом свячену паску і яєчка споживали. Це на перший день, а на другий по родичах ходили, святкували”.

<sup>1</sup> Архів УФЕЦ ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України, кас. Гуд-1–99. Респондент К. Кабаченко, 1935 р. н., запис З. Гудченко.

<sup>2</sup> Там само.

<sup>3</sup> Архів УФЕЦ ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України, кас. Гуд-1–99. Респондент Г. Кайстрия, 1937 р. н., Є. Синя, 1907 р. н., запис З. Гудченко.

<sup>4</sup> Словарь української мови. Борис Грінченко. — К., 1909. — Т. 4.

<sup>5</sup> Словник української мови (в 11-ти томах). — К., 1978. — Т. 9.

<sup>6</sup> Архів УФЕЦ. Зазначені праці.

The article is based on the author's description of the village Sotnytske (Petrykivka District, Dnepropetrovsk Region), its environs, its history and people's life there till the recent time. The researcher is studying the kinds of work and rest of the villagers, and some traditions of the housekeeping. The expedition was carried out in 1999, so we know not enough about the present conditions of this village, that is why these materials are particularly valuable. The researcher supplemented her descriptions with the sketches of the folk architecture performed with her own hand.